

Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.)

ΑΡΘΡΑ:

Δαυίδ Αντωνίου
Γιάννης Πυργιωτάκης
Νίκος Παπαδάκης
Άννα Καρακατσούλη
Τριαντάφυλλος Δούκας
Ευάγγελος Ανάγνου
Εύα Ματενόγλου

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

Χαράλαμπο Χαρίτο

Ιουλία Κανδήλα

Γιώργος Κοντομήτρος

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ:

Γιώργος Κόκκινος

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ:

Έλλη Λεμονίδου

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ:

Άννα Ενεπεκίδου

GUTENBERG

ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (ΕΛ.Ε.Ι.Ε.)

ΤΕΥΧΗ 13-14 || 2015-16 • ISSN 1109-5806

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Vitaly Bezrogov, Dieter Lenzon, Σήφης Μπουζάκης, Αντώνιος Χουρδάκης, Αναστάσιος Κοντάκος, Γιώργος Κόκκινος, Παναγιώτης Κιμουρτζής, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία Βούρη, Νίκος Παπαδάκης, Δημήτρης Χαράλαμπος, Χαράλαμπος Χάριτος.

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σήφης Μπουζάκης, Αντώνιος Χουρδάκης, Αναστάσιος Κοντάκος, Γιώργος Κόκκινος, Παναγιώτης Κιμουρτζής, Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, Τριαντάφυλλος Δούκας.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΥΛΗΣ

Τριαντάφυλλος Δούκας

Αριστοτέλους 20, 16777, Ελληνικό Αττικής,

τηλ.: 210 9617717, 6947345825, e-mail: triantdoykas@yahoo.gr

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γ. Μαμάης

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Ε. Τρανουλίδη

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Ε. Νικολάου

© Copyright 2016

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

Διδότου 37, 10680 Αθήνα, Τηλ. 210 3642003, Fax: 210 3642 030

www.dardanosnet.gr, e-mail: info@dardanosnet.gr

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Εσωτερικού 20 €

Εξωτερικού 30 €

(το περιοδικό δεν έχει κερδοσκοπικό χαρακτήρα)

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Δαβίδ Αντωνίου

1837-1900: Σχέδια-προτάσεις μεταρρύθμισης (εντός ή εκτός εισαγωγικών) του εκπαιδευτικού συστήματος 5

Γιάννης Πυργιωτάκης & Νίκος Παπαδάκης

Πανεπιστημιακή εκπαίδευση και πολιτική για την ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα: ιστορική εξέλιξη και σημειώσεις για τη σύγχρονη κατάσταση των πραγμάτων 35

Άννα Καρακατσούλη

«Ο Γιαννάκης και η Μαρούλα (το ζαχαρένιο σπίτι). Με ωραιότατες πολύχρωμες εικόνες»: η εκδοτική παρουσία των αδελφών Grimm στην Ελλάδα 79

Τριαντάφυλλος Δούκας

Τα προγράμματα της κοινής φάσης σπουδών στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης (Ε.Σ.Δ.Δ.) κατά την περίοδο 1986-2004. 101

Ενάγγελος Ανάγνου

Ιγνηλατώντας την εκπαιδευτική πολιτική για έναν θεσμό εκπαίδευσης ενηλίκων: Η δημιουργία και εξέλιξη του δικτύου των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας στην Ελλάδα (1997-σήμερα) 129

Εύα Ματερόγλου

- “Από την εποχή του μάρτυρα στη «σαγήνη του θύτη”.
Για το βιβλίο: Charlotte Lacoste, *Seductions du bourreau. Negation des victimes*, Presses Universitaires de France, Παρίσι, 2010 159

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟ ΧΑΡΙΤΟ:

- (συνέχεια): Ιουλία Κανδήλα, Γιώργος Κοντομήτρος. 179

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Γιώργος Κόκκινος

- Αγαθοκλής Αζέλης (2014), *Τύπος και κρίση. Οι αντιπαραθέσεις για πολιτική κρίση και μεταρρυθμίσεις στον Ελληνικό Τύπο από την ήττα του 1897 έως το Κίνημα του 1909 στο Γουδή, Τρίκαλα: Λογείον. 195*

Γιώργος Κόκκινος

- Χάρης Αθανασιάδης (2015), *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008, Αθήνα: εκδ. αλεξάνδρεια 200*

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ - ΕΡΕΥΝΕΣ - ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Έλλη Λεμονίδου

- Παρουσίαση της Διδακτορικής Διατριβής του Δημήτρη Φ. Κυπριώτη «*Το φωτογραφικό τεκμήριο ως ιστορική πηγή για την κοινωνική και πολιτισμική Ιστορία: Η κοινωνία της Σύμης και γενικότερα της Δωδεκανήσου κατά την περίοδο 1908-1946 μέσα από το φωτογραφικό αρχείο των Φιλήρατου και Αντώνη Πάχου*», Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου, Ρόδος, 2014 207

Άννα Ενεπεκίδου

- Η έκθεση «Σκοτεινή Επταετία: η δικτατορία των συνταγματαρχών, 1967-1974» και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Συζητάμε για τη δικτατορία» του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων 213

Πρωτοβουλία Εκπαιδευτικών - Όμιλος για την Ιστορική Εκπαίδευση στην Ελλάδα

- Διαμαρτυρία για τη διδασκαλία της Ιστορίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση 233

Άννα Καρακατσούλη¹

«Ο ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΚΑΙ Η ΜΑΡΟΥΛΑ
(ΤΟ ΖΑΧΑΡΕΝΙΟ ΣΠΙΤΙ),
ΜΕ ΩΡΑΙΟΤΑΤΕΣ ΠΟΛΥΧΡΩΜΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ»
Η ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ
ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ GRIMM ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η ΣΥΛΛΟΓΗ των αδελφών Grimm κυκλοφόρησε το 1812 στη Γερμανία με τον τίτλο *Kinder- und Hausmärchen*, χωρίς εικονογράφηση, σε 900 αντίτυπα και περιείχε 86 παραμύθια. Δύο χρόνια αργότερα, το 1814, ακολούθησε ένας δεύτερος τόμος, στο ίδιο τράβηγμα με 70 επιπλέον ιστορίες. Στην πρώτη τους κυκλοφορία τα παραμύθια βρήκαν μικρή απήχηση στο γερμανικό αναγνωστικό κοινό, σύμφωνα με τα αρχεία του εκδότη Georg Reimer, παρά τους μεταγενέστερους ισχυρισμούς για πωλήσεις εκατομμυρίων αντιτύπων μέχρι τα μέσα του αιώνα.² Ο εκδοτικός οίκος Realschulbuchhandlung του Reimer στο Βερολίνο ήταν προσανατολισμένος στα σχολικά εγχειρίδια, όπως δηλώνεται ήδη από την επωνυμία της επιχείρησης, την πιο ασφαλή και ανθηρή αγορά στον χώρο του βιβλίου κατά τον 19ο αιώνα. Παρά την αποθαρρυντική υποδοχή του έργου των Grimm, ο Reimer, ενδίδοντας στις πιέσεις των συγγραφέων, προχώρησε το 1819 σε νέα

1. Επίκ. Καθηγήτρια, Τμ. Θεατρικών Σπουδών, ΕΚΠΑ.

2. Ruth B. Bottinheimer, 1993, σσ. 78-101. Ο πρώτος τόμος πωλούσε περίπου 300 αντίτυπα ετησίως και ο δεύτερος μόλις 137.

έκδοση και των δύο τόμων ταυτόχρονα, με εκτεταμένη επεξεργασία των αρχικών κειμένων. Η αναθεωρημένη αυτή συλλογή κυκλοφόρησε σε συνολικά επτά επανεκδόσεις μεγάλου σχήματος και δέκα μικρού μεταξύ 1812 και 1858.³ Σε κάθε νέα έκδοση τα *Παραμύθια* εμπλουτίζονταν και ξαναγράφονταν και στην έβδομη κυκλοφορία τους είχαν πλέον φθάσει τις 211 ιστορίες συνολικά. Προκειμένου να τονώσει τις ασθενικές πωλήσεις, ο εκδότης διαφοροποιούσε το προϊόν σε εκδόσεις πολυτελείας ή κοινές, ανάλογα με το κοινό που στόχευε κάθε φορά. Η μεγάλη επιτυχία και αποδοχή των *Παραμυθιών* θα έλθει κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, όταν θα τα αγκαλιάσει το μεσοαστικό κοινό της Γερμανίας. Η καθυστερημένη αναγνώρισή τους συνδέεται με την ωρίμανση συγκεκριμένων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συνθηκών και κυρίως με την επικράτηση της εθνικιστικής ιδεολογίας που συνοδεύει την ένωση της Γερμανίας σε ενιαίο κράτος, το 1871, οπότε τα λαϊκά αφηγήματα θεωρήθηκαν αναπόσπαστο τμήμα της εθνικής παράδοσης του γερμανικού λαού.⁴ Εκτός Γερμανίας τα κείμενα των Grimm επικρατούν πολύ γρήγορα στην αναπτυσσόμενη βρετανική αγορά του παιδικού βιβλίου, ήδη από το 1823 όταν κυκλοφορούν στην εξαιρετική μετάφραση του Edgar Taylor με τα υψηλού επιπέδου χαρακτηριστικά του George Cruikshank. Η επιτυχία τους έχει συνδεθεί τόσο με την άνοδο της βρετανικής μεσαίας επιχειρηματικής τάξης, που αποτέλεσε τον κατ' εξοχήν αποδέκτη των *Παραμυθιών*, όσο και με την επικράτηση της γερμανικής διανοητικής επιρροής και του ρομαντικού ρεύματος στη Μεγάλη Βρετανία μετά τους Ναπολέοντειους πολέμους.⁵ Η εκπνοή —μετά το 1893, των πνευματικών δικαιωμάτων των συγγραφέων— διευκόλυνε περαιτέρω τη διάδοση του έργου τους και τον πολλαπλασιασμό των εκδόσεων.

3. Επιπλέον, το 1822 και το 1856 κυκλοφόρησε και συμπληρωματικός τρίτος τόμος με σχόλια και παρατηρήσεις των αδελφών Grimm που είχε ακόμα μικρότερη επιτυχία. Βλ. Christa Kamenetsky, 1992, σσ. 46-47.

4. Donald Haase, 1993, σ. 14.

5. F. J. Harvey Darnton, ³1999, σσ. 215-217· Brian Anderson, Felix De Marez Oyens, 2006, σ. 228· Brian Alderson, 1993, σσ. 63 και 67.

Η χρυσή περίοδος, ωστόσο, για τα *Παραμύθια* θα αποδειχθεί ο 20ός αιώνας, κατά τον οποίο εντάσσονται πλήρως ως παιδαγωγικό υλικό στα διάφορα εκπαιδευτικά συστήματα σε Ευρώπη και Αμερική και η διείσδυσή τους στο παιδικό κοινό μεγιστοποιείται.

Η ελληνική περίπτωση έχει μελετηθεί εδώ με βάση τη συλλογή της Εθνικής Βιβλιοθήκης και βιβλιογραφικές αναφορές. Διαπιστώνεται ότι η εκδοτική διαδρομή του έργου στην Ελλάδα συμβαδίζει με τη γενική τάση που περιγράψαμε παραπάνω, τη συγκρατημένη δηλαδή απήχηση κατά τον 19ο αιώνα και την ευρύτερη διάδοση στον 20ό. Τα παραμύθια των αδελφών Grimm παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο παιδικό αναγνωστικό κοινό της Ελλάδας μέσα από το σχολικό εγχειρίδιο που επιμελείται ο Μιλτιάδης Βρατσάνος για τους μαθητές της Α΄ Δημοτικού το 1886 και εκδίδεται από το τυπογραφείο Βλαστού, καθώς στο πρώιμο αυτό στάδιο της ελληνικής εκδοτικής εξέλιξης οι λειτουργίες του τυπογράφου και του εκδότη ακόμη ταυτίζονται. Η έκδοση τιτλοφορείται *Αδελφών Γκριμ τα παραμύθια: Προς ανάγνωσιν και διδασκαλίαν των μαθητών της Α΄ τάξεως του δημοτικού σχολείου: τούτοις δ' έπονται και άσματα απλά και εύληπτα και οι τρεις διαδοχικές επανεκδόσεις, το 1886, 1888 και 1890, θα αποτελέσουν τη μόνη παρουσία των αδελφών Grimm τον 19ο αιώνα. Πρόκειται για ένα μικρού σχήματος βιβλίο (8ο) εικονογραφημένο ως προς το δεύτερο μέρος του με χαρακτηριστικά του Πρινάρη που συνοδεύουν τα παιδικά τραγουδάκια. Την ίδια περίοδο τα παραμύθια των Perrault και Andersen σαφώς υπερτερούν των Grimm με εννέα και τέσσερις εκδόσεις αντίστοιχα.⁶ Σε αυτόν τον ιδιότυπο ανταγωνισμό μεταξύ των κορυφαίων ευρωπαϊών παραμυθιάδων, η συνολική στατιστική των τίτλων αναδεικνύει τελικό νικητή τον Andersen. Αποδίδουμε τη μεγαλύτερη απήχηση του δανού συγγραφέα, εν μέρει τουλάχιστον, στη συστη-*

6. Κυριάκος Ντελόπουλος, 1995, σσ. 496 και 498. Από τους τρεις, μόνο ο Hans Christian Andersen μεταφράζεται στις σελίδες της *Διαπλάσεως των Παίδων* το 1882 (από τον Αιμίλιο Ειμαρμένο, ψευδ. του Αριστοτέλη Κουρτίδη). Βλ. Δημήτρης Γιάκος, 1993, σ. 61.

Η πρώτη ελληνική έκδοση των αδελφών Grimm από τον Μιλτιάδη Βρατσάνο (Τυπ. Βλαστού, 1886).

ματική προώθηση του έργου του στην ευρωπαϊκή αγορά από τον ίδιο τον Andersen μέσω ταξιδιών και προσωπικών επαφών στα μέσα του 19ου αιώνα. Στη διάρκεια της ζωής του ο Andersen έκανε συνολικά είκοσι εννέα μεγάλα ταξίδια διασχίζοντας με άμαξα την Ευρώπη και φθάνοντας ως την Ιταλία, την Ελλάδα και την Τουρκία. Το ελληνικό ταξίδι του αποτέλεσε σταθμό μιας εκτεταμένης περιπλάνησης, που διήρκεσε από τον Οκτώβριο 1840 έως τον Ιούλιο 1841, και περιλάμβανε ακόμη τη Γερμανία, την Αυστρία, την Ιταλία και την Τουρκία με επιστροφή στη Δανία μέσω Δουνάβειας.⁷ Από αυτό προέκυψε ένα βιβλίο εντυπώσεων,

7. Ο Andersen πραγματοποίησε σειρά ταξιδιών στο εξωτερικό την εικοσαετία 1840-1860, από τη Σουηδία μέχρι την Κωνσταντινούπολη, με τα δύσκολα μέσα της εποχής, πριν τη διάδοση του σιδηροδρόμου στην ηπειρωτική Ευρώπη, αναζητώντας έμπνευση, διαφυγή από τους κοινωνικούς περιορισμούς της πατρίδας του, αλλά επίσης αναγνώριση ως διεθνής συγγραφέας και νέο κοινό για τα έργα του. Βλ. Jackie Wullschlager, 2002, σσ

το *Παζάρι ενός ποιητή*, που εκδόθηκε το 1842. Τυπικό προσκύνημα φιλέλληνα της ρομαντικής εποχής, η επίσκεψη του Andersen στράφηκε κυρίως στους τόπους και τα μνημεία της αρχαίας κλασικής παράδοσης, με καθημερινές αναβάσεις στην Ακρόπολη και εκδρομές στα περίχωρα των Αθηνών (Μακρά Τείχη Πειραιά, Μονή Δαφνίου). Στην Αθήνα ο Andersen συνάντησε το βασιλικό ζεύγος και συναναστράφηκε με διακεκριμένα μέλη της γερμανικής και δανικής παροικίας, επιστήμονες και διπλωμάτες που ζούσαν στην ελληνική πρωτεύουσα, προσβλέποντας σε οικονομική υποστήριξη και προβολή του λογοτεχνικού του έργου.⁸ Στις κοινωνικές συναθροίσεις διάβαζε με μεγάλη προθυμία και τέχνη τα παραμύθια του, ώστε να γίνουν γνωστά στο αθηναϊκό κοινό που, προς μεγάλη του απογοήτευση, τα αγνοούσε.⁹ Κρίνοντας από τη σωρευτική εκδοτική επιτυχία που ακολούθησε, η πρώιμη αυτή συγγραφική διαφημιστική περιοδεία ήταν απόλυτα εύστοχη.

Η επόμενη καταγεγραμμένη αυτοτελής ελληνική έκδοση των αδελφών Grimm μετά τον Βρατσάνο εμφανίζεται πολύ αργότερα και δεν είμαστε σε θέση να βεβαιώσουμε αν αυτό οφείλεται σε πραγματική απουσία εκδοτικού ενδιαφέροντος ή σε λανθάνοντα βιβλιογραφικά στοιχεία. Τα λαϊκά παραμύθια είναι μια ιδιαίτερα δημοφιλής κατηγορία για τους εκδότες παιδικού βιβλίου—δεν έχουν πνευματικά δικαιώματα, είναι σύντομα κείμενα, εύκολα στην εικονογράφησή τους και προσφέρονται για διασκευές, οπότε εύλογα θα αναμέναμε πυκνότερες εκδόσεις.¹⁰ Στην ελληνική αγορά όμως οι Grimm εντοπίζονται να κυκλοφορούν ξανά μόλις το 1931, από τον εκδοτικό οίκο Δημητράκου, με το

4-5. Για τη σχετική πληροφορία ευχαριστούμε την Πηνελόπη Αδαμοπούλου για την ανακοίνωσή της «Πετώντας στη ράχη ενός χελιδονιού με τον Άντερσεν. Προορισμός: Ελλάδα» στο Διεθνές Συνέδριο «Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα» (Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Άρτα, 5-7 Ιουλίου 2013).

8. Allan Lund, 1974, σ. 8. Πρόκειται για μετάφραση του τμήματος του *Παζαριού... που αφορά στην Ελλάδα*.

9. Μαρία Γεωργίου-Νίλσεν, 1997, σσ. 97-98.

10. Betsie Hearne, 1988, σ. 220.

Ωραιές παιδικές ιστορίες με 70 εικόνες.¹¹ Ο Δημήτριος Δημητράκος (1875-1966),¹² γνωστός για την έκδοση του *Μεγάλου λεξικού όλης της ελληνικής γλώσσας* (1933-1950, 15 τόμοι), εκπροσωπεί τη βιομηχανική εποχή των σύγχρονων εκδοτικών επιχειρήσεων και των τολμηρών για το μικρό μέγεθος της εγχώριας αγοράς εγχειρημάτων.¹³ Η αλλαγή κλίμακας γίνεται εμφανής στην ποιότητα της έκδοσης των *Παιδικών ιστοριών* του 1931. Πρόκειται για έναν τόμο 145 σελίδων μεγάλου σχήματος με σκληρή βιβλιοδεσία και εξαιρετική εικονογράφηση. Η μετάφραση των δεκαενέα ιστοριών έχει γίνει από τον Δ. Β. Ακρίτα σε επιμέλεια Δ. Π. Δαμασκηνού. Το όνομα του εικονογράφου δεν αναφέρεται στο βιβλίο, ενώ αντίθετα έχει ληφθεί ιδιαίτερη μέριμνα για την κατοχύρωση των πνευματικών δικαιωμάτων του εκδότη.¹⁴ Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για την απήχηση της έκδοσης αυτής που ακολουθείται, με αρκετά μεγάλη καθυστέρηση, το 1939, από μια *Κοκκίνοσκουφίτσα* της νεοσύστατης τότε εταιρείας «Γραφικαί Τέχναι Μιχ. Πεγλιβανίδη και Σία» σε εικονογράφηση του ιμπρεσιονιστή ζωγράφου Ντόρη Παπα-

11. Η απουσία του ονόματος των Grimm στον τίτλο είναι μια βασική δυσκολία στον εντοπισμό των εκδόσεών τους. Επίσης συχνές είναι οι μικτές εκδόσεις ή ανθολογίες, όπου τα παραμύθια των Grimm συνυπάρχουν με άλλα, συνηθέστερα του Andersen.

12. Ο Δημήτριος Δημητράκος ανήκε στην εκδοτική πρωτοπορία με σταθερή σφραγίδα στην υπόθεση του δημοτικισμού. Παράλληλα, εξέδιδε ένα από τα ελάχιστα περιοδικά για το βιβλίο στην Ελλάδα, τη *Φωνή του βιβλίου* (1931-1934), που κυκλοφορούσε σε 50.000 αντίτυπα. Βλ. Τάκης Καγιαλής, 2003, σ. 299.

13. Τα άλλα δύο πολύτομα και πολυδάπανα συλλογικά έργα του Μεσοπολέμου είναι η *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* του Πυρσού (1926-1934, 24 τόμοι) και το *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό* του Ελευθερουδάκη (1926-1931, 12 τόμοι). Όλα ολοκληρώθηκαν σε βάθος χρόνου χωρίς κρατική ενίσχυση και άλλαξαν τα μεγέθη και την ποιότητα της βιβλιοπαραγωγής στην Ελλάδα.

14. Στην εσωτερική σελίδα του τίτλου επισημαίνεται ότι «μετάφρασις και εικονογράφησις [είναι] ιδιοκτησία του εκδότη» και —για προφανώς διαφημιστικούς λόγους— ότι «ετυπώθη τον Μάρτιον του 1931 εις το Εργοστάσιον Γραφικών Τεχνών του Εκδοτικού Οίκου Δημητράκου Α.Ε.».

δημητρίου.¹⁵ Η ταύτιση αυτής της Κοκκίνοσκουφίτσας ενέχει μικρό βαθμό αβεβαιότητας, καθώς η έκδοση μάς είναι γνωστή μόνον από τη βιβλιογραφία, χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για την πιο διαδεδομένη εκδοχή των Grimm ή την αρχική του Charles Perrault (χωρίς δηλαδή τη σωτήρια παρέμβαση του κυνηγού...).

Κατά την περίοδο της Κατοχής παρατηρείται απότομη άνοδος του ενδιαφέροντος για τους αδελφούς Grimm. Τουλάχιστον τρεις οίκοι κυκλοφορούν τα παραμύθια τους. Κατ' αρχήν, ο νεώτερος αδελφός Δημητράκος, Πέτρος, που είχε δημιουργήσει τη δική του επιχείρηση το 1931, όταν διαλύθηκε ο οικογενειακός συνεταιρισμός. Ο «Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου» ειδικεύτηκε σε εκδόσεις για νέους και εξέδωσε το 1943 στη σειρά «Παιδική Βιβλιοθήκη» και σε αυτοτελή τεύχη τρία παραμύθια (*Η Χιονάτη και οι επτά νάνοι*, *Ο Κομποροβουθούλης και Ο Παπουτσωμένος Γάτος*) σε τετραχρωμία και σε μετάφραση που υπογράφει η Αικατερίνη Σιδηροπούλου-Πικρού, σύζυγος του Πέτρου Πικρού. Όπως έχει διαπιστωθεί, οι σειρές ομοειδών έργων συνάδουν με τη συλλεκτική τάση των παιδιών και παρακινούν στην απόκτηση περισσότερων τίτλων.¹⁶ Ως εκ τούτου, η πρωτοποριακή για την Ελλάδα ένταξη των παραμυθιών από τον Π. Δημητράκο σε εύκολα αναγνωρίσιμες εκδοτικές σειρές, με ομοιόμορφη εμφάνιση και ενιαίο ύφος εικονογράφησης, θα γνωρίσει επιτυχία και θα γενικευτεί μετά τον πόλεμο. Καθώς η φιλόλογος Αικατερίνη Σιδηροπούλου δεν εμφανίζεται πουθενά αλλού ως συντελεστής έκδοσης, θεωρούμε επίσης πολύ πιθανό η πατρότητα των μεταφράσεων να ανήκει στον ίδιο τον Πικρό, που στον Μεσοπόλεμο είχε εκδώσει έργα για παιδιά¹⁷ και την περίοδο της Κατοχής —είτε υπό δίωξη για την κομμουνιστική του

15. *Λεξικό ...*, 2007, 1798.

16. B. Hearne, 1988, σσ. 221-222.

17. *Ιστορίες της Φροσούλας* (1922), *Ο Πιτσιρίκος και η παρέα του* (1924), *Πετάει, πετάει ... ο άνθρωπος* (1931), *Από τον κόσμο που φεύγει στον κόσμο που έρχεται ή αυτό που δε σοφίστηκε ούτε ο σοφός Αριστοτέλης* (1933).

στράτευση είτε φυλακισμένος— δεν μπορούσε να έχει δημόσια παρουσία. Το επόμενο έτος 1944, οι εκδόσεις Ν. Αλικιώτη κυκλοφορούν το *Χαρούμενες νύχτες: Εκλογή από παραμύθια του Γκριμ με εντυπωσιακό έγχρωμο εξώφυλλο*. Οι εκδόσεις Αλικιώτη, που ιδρύθηκαν στο Ηράκλειο Κρήτης κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, λειτούργησαν μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, εκδίδοντας βιβλία για παιδιά, εκπαιδευτικά και θρησκευτικά βιβλία και εκδόσεις για την ιστορία και τον πολιτισμό της Κρήτης. Στη συγκεκριμένη έκδοση των Grimm αναγράφεται το όνομα του γνωστού εικονογράφου Θέμου Ανδρέοπουλου,¹⁸ αλλά ο μεταφραστής παραμένει αφανής. Στο πλαίσιο του γενικότερου ελληνοκεντρισμού της εποχής στα βιβλία για παιδιά, την περίοδο αυτή τα ονόματα των πρωταγωνιστών εξελληνίζονται και γίνονται Γιαννάκης και Μαρούλα ή Μήτσος και Θυμιούλα.¹⁹ Το 1945, τέλος, εισάγεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη το *Σοκολατένιο σπίτι* των εκδόσεων Νότη Καραβία σε μετάφραση Αλέκου Μυλωνάδη και χωρίς άλλη εικονογράφηση πλην της ανώνυμης ξυλογραφίας στη σελίδα του τίτλου. Και οι τρεις αυτοί εκδότες διατηρούν, παράλληλα με την εκδοτική επιχείρηση, και βιβλιοπωλείο, ένα οργανωτικό μοντέλο ευρέως διαδεδομένο στην ελληνική προπολεμική βιβλιαγορά από τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν ο βιβλιοπώλης-εκδότης αντικατέστησε τον τυπογράφο-εκδότη του 19ου.

Εκτιμούμε ότι τα κίνητρα της ξαφνικής αυτής μεταστροφής θα πρέπει να αναζητηθούν όχι τόσο στην όψιμη αναγνώριση της αξίας των *Παραμυθιών* όσο στις πιέσεις που ασκούσαν στους εκδότες των κατεχόμενων χωρών από τις γερμανικές αρχές, μέσω κυρίως του ελέγχου της διάθεσης τυπογραφικού χάρτου, για προτίμηση σε Γερμανούς συγγραφείς. Η συστηματική αυτή άσκηση προπαγάνδας έχει ερευνηθεί σε βάθος όσον αφορά τη

18. Μεταπολεμικά ο Θέμος Ανδρέοπουλος ανέλαβε την εικονογράφηση του *Μικρού Σερίφη* και συνεργάστηκε με το *Ελληνόπουλο*, «εβδομαδιαίο περιοδικό για αγόρια και κορίτσια», που κυκλοφορούσε από τον «Αρχαίο Εκδοτικό Οίκο Δ. Δημητράκου» από το 1945.

19. Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, 1991, σσ. 30-32.

*Το σοκολατένιο σπίτι
των εκδόσεων
Νότη Καραβία (1945).*

Γαλλία, αλλά μπορούμε να τη διαπιστώσουμε έμμεσα και στην Ελλάδα από τη μελέτη των τίτλων που εκδίδονται την περίοδο της Κατοχής.²⁰ Σχετικά ασφαλής διέξοδος για τους εκδότες ήταν η επιλογή γερμανικών μεν έργων αλλά προγενέστερων της ανόδου των ναζί στην εξουσία και κατά προτίμηση από τους μεγάλους κλασικούς συγγραφείς (Hölderlin, Goethe, Nietzsche, Rilke κλπ. ή Grimm στην περίπτωση μας).²¹ Το συμπέρασμα ενισχύεται a contrario και από το γεγονός ότι οι πωλήσεις των Grimm σημειώνουν κάμψη κατά τη διάρκεια του πολέμου στις ελεύθερες συμμαχικές χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ, όπου τα *Παραμύθια* ταυτίζονται με την πεμπτουσία του αντίπαλου γερμανικού εθνικισμού.²² Διαπιστώνουμε, ωστόσο, ότι

20. Stéphanie Corcy, 2005, σσ. 210-268.

21. Ενδεικτικά για τους τίτλους που κυκλοφόρησαν την περίοδο 1941-1944, παραπέμπουμε στον κατάλογο της συλλογής λογοτεχνικών εκδόσεων της Κατοχής του Γιώργου Δολιανίτη, 2009.

22. R. B. Bottinheimer, 1993, σ. 91. Το ναζιστικό καθεστώς, ήδη από

έστω και ως προϊόν εξαναγκασμού ή εκδοτικής πανουργίας, η διάδοση των *Παραμυθιών* την περίοδο της Κατοχής τα έκανε γνωστά και αγαπητά στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό, οδηγώντας τον Πέτρο Δημητράκο να σπεύσει να τα κυκλοφορήσει σε δύο σειρές αμέσως μετά την Απελευθέρωση, ήδη το 1946, σε βιβλιόδετη έκδοση.

Η μεταπολεμική πολιτική κατάσταση διαμόρφωσε ένα νέο πλαίσιο για τον κόσμο του βιβλίου. Σημαντική συνέπεια διεθνώς της επανόδου σε ειρηνική περίοδο ήταν η εντυπωσιακή ανάπτυξη της ανάγνωσης και επακόλουθα της εκδοτικής δραστηριότητας. Ειδικότερα, αναφορικά με το παιδικό βιβλίο, η αύξηση των γεννήσεων που ακολούθησε την επιστροφή των στρατιωτών στην πολιτική ζωή συνεπάγεται λογικά μια αξιοσημείωτη ανοδική ζήτηση σχολικών βιβλίων και γενικότερα βιβλίων για παιδιά στις δεκαετίες του 1950 και 1960.²³ Στην Ελλάδα, μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και μέχρι τη δεκαετία του 1960, η αύξηση αυτή της ανάγνωσης διοχετεύτηκε στη λαϊκή λογοτεχνία και την παραλογοτεχνία, που τροφοδοτήθηκαν από περιοδικά ή περιοδικές εκδόσεις πλατιάς κυκλοφορίας. Μπορούμε να μιλήσουμε, όπως παρατηρεί ο Β. Τσοκόπουλος, για μια συνολική οπισθοχώρηση του επιπέδου των αναγνωσμάτων σε σύγκριση ακόμα και με την Κατοχή.²⁴ Η κυκλοφορία των βιβλίων είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Όμως τα λαϊκά περιοδικά ελαφρού περιεχομένου που εμφανίζονται μεταπολεμικά (*Ρομάντσο*, *Οικογενειακός Θησαυρός*, *Μάσκα κ.ά.*) βρίσκονται σε κάθε ελληνικό σπίτι ως κυρίαρχο ανάγνωσμα της μετεμφυλιακής κοινωνίας. Περίοπτη θέση σε αυτό το είδος κατέχουν οι Αδελφοί Πεχλιβανίδη που δημιούργησαν τον εκδοτικό οίκο και βιβλιοπωλείο Ατλα-

το 1933, προώθησε με κάθε τρόπο μια ρατσιστική ερμηνεία των Grimm με έμφαση στο νορδικό παρελθόν και την ενότητα του γερμανικού λαού και λογοκρίνοντας όσα παραμύθια δεν μπορούσε να εναρμονίσει με την ιδεολογία του. Βλ. Chr. Kamenetsky, 1992, σσ. 241-248.

23. Beth Luey, 2009, σ. 373.

24. Βάσιος Τσοκόπουλος, «Ιστορία της έκδοσης στην Ελλάδα. 1830-1974: Μια επισκόπηση», στο <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=node&cnode=596>.

ντίς (1945) και κυκλοφόρησαν το θεωρούμενο ως το μεγαλύτερο ελληνικό best seller όλων των εποχών, τα *Κλασσικά Εικονογραφημένα*. Οι εκδόσεις των *Παραμυθιών* αντανακλούν τις νέες συνθήκες και πολλαπλασιάζονται σε μια εποχή, όπου ο χώρος του παιδικού βιβλίου κυριαρχείται από το ξένο μεταφρασμένο βιβλίο.²⁵ Η παρουσία στην αγορά του Πέτρου Δημητράκου παραμένει κομβική με τη μεγάλη σειρά «Η Βιβλιοθήκη του μπάμπια-Πέτρου», στην οποία εντάσσονται τα παραμύθια των Grimm σε μικρού σχήματος βιβλία (18×23 εκ.) διαθέσιμα μόνο σε δεμένη μορφή και κόστους 5.000 δρχ. (τιμές πριν το 1953 και τα μέτρα Μαρκεζίνη). Η αγορά, ωστόσο, του παιδικού βιβλίου μέχρι τη δεκαετία του 1960 ουσιαστικά ελέγχεται από τις εκδόσεις Ατλαντίς με τη εισαγόμενη σειρά «Τα Χρυσά Βιβλία», τα οποία φιλοδοξούν να δώσουν καλά βιβλία από την παγκόσμια λογοτεχνία «διασκευασμένα ειδικώς [...] ώστε να γίνουν απολύτως κατάλληλα και για τα παιδιά της τρυφερώτερης ακόμη ηλικίας».

Τα «Χρυσά Βιβλία» παρουσιάστηκαν πρώτα στην αμερικανική αγορά ως «Little Golden Books», το 1942, από τους Simon & Schuster Publications και Western Printing με πρωτοβουλία του George Duplaix. Ήταν τα πρώτα βιβλία ειδικά σχεδιασμένα για χρήση από μικρότερης ηλικίας παιδιά, δηλαδή μικρού και ελαφρού, αλλά ανθεκτικού σχήματος, με λίγες σελίδες και απλές, εύκολες στην κατανόηση ιστορίες, άφθονη εικονογράφηση σε έντονα χρώματα και πολύ χαμηλή τιμή (25 cents). Ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό της πρωτότυπης αμερικανικής σειράς ήταν ότι τα βιβλία πωλούνταν και εκτός βιβλιοπωλείων, σε εμπορικά καταστήματα και σούπερ-μάρκετ, ως ευχάριστη και οικονομική απασχόληση για τα παιδιά όσο οι γονείς έκαναν τα

25. Οι κυριότεροι συγγραφείς που μεταφράζονται και διασκευάζονται, συχνά ταυτόχρονα από περισσότερους εκδοτικούς οίκους, χωρίς σεβασμό στα πνευματικά δικαιώματα, είναι: Louisa May Alcott, Hans Christian Andersen, Jules Verne, αφοί Grimm, Alex. Dumas, Selma Lagerlöf, Carroll Lewis, André Laurie, Hector Malot, Daniel Defoë, Oscar Wilde, Victor Hugo, Robert Louis Stevenson, κ.ά. Βλ. Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, 1991, σ. 27.

ψώνια τους. Η σειρά, που κυκλοφορεί ακόμη σήμερα στις ΗΠΑ, γνώρισε άμεσα μεγάλη επιτυχία και οι περισσότεροι από τους δώδεκα τίτλους του πρώτου έτους κυκλοφορίας βρίσκονταν ήδη στην έβδομη ανατύπωση τρία χρόνια αργότερα, το 1945.²⁶ Στην ελληνική εκδοχή τους των αδελφών Πεγλιβανίδη δεν αναφέρονται το αμερικανικό πρότυπο ή τα πνευματικά δικαιώματα του ξένου οίκου και ούτε αναγράφονται το όνομα του διασκευαστή, του εικονογράφου, η χρονολογία έκδοσης ή ο αριθμός αντιτύπων, χωρίς να είναι όμως οι παραλείψεις αυτές δείγμα κάποιας ειδικής προχειρότητας των παιδικών βιβλίων. Ανάλογες παρατηρούνται σε όλο το φάσμα της ελληνικής εκδοτικής παραγωγής επί μακρόν. Τα «Χρυσά Βιβλία» της Ατλαντίδος, στην πρώτη τους αυτή περίοδο, αναπαράγουν τον γενικό τίτλο της αμερικανικής σειράς, όμως τυπώνονται σε μεγάλο σχήμα, με σκληρό εξώφυλλο και εικονογραφημένη κουβερτούρα. Παρουσιάζουν επιπλέον ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την επιθετική τους στρατηγική όσον αφορά την προώθηση των τίτλων τους στην αγορά: τα βιβλία καλούν σε άμεσο διάλογο τον μικρό αναγνώστη με μέριμνα για ειδικά διαμορφωμένες σελίδες, για να γράψει τα στοιχεία του και τις εντυπώσεις του από την ανάγνωση, του προσφέρεται δελεαστικά δείγμα από το επόμενο παραμύθι «με τις εικόνες του και με το κείμενό του» και καλείται απροκάλυπτα να ζητήσει «απ' τον μπαμπά να [του το] αγοράσει για να το διαβά[ει] κι εκείνο».²⁷

Από τα εννέα έργα των αδελφών Grimm που εισάγονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη κατά τη δεκαετία του 1950, τα επτά ανήκουν στα «Χρυσά Βιβλία», το όγδοο είναι επίσης της Ατλαντίδος, αλλά εντάσσεται στη σειρά «Κλασική Βιβλιοθήκη Νέων»

26. http://www.antiquetrader.com/features/the_history_of_little_golden_books και <http://mentalfloss.com/article/28840/childrens-books-children-history-little-golden-books>.

27. Ό.π., σ. 28. Εκτός από τα «Χρυσά Βιβλία» που απευθύνονται σε μικρότερες ηλικίες, οι εκδόσεις Ατλαντίς κατηγοριοποιούν την παραγωγή τους σε ιδιαίτερες σειρές με τίτλους όπως «Τα Καλά Βιβλία», «Τα Αγαπημένα μου Βιβλία» κλπ., αποτελεσματική τακτική προώθησης εκδόσεων που προσελκύει τον τακτικό αναγνώστη της κάθε σειράς και τον ωθεί να αποκτήσει και τον επόμενο τίτλο.

Από τα «Χρυσά Βιβλία»
των εκδ. Πεχλιβανίδη:
Ο Γιαννάκης
και η *Μαρούλα* (1956).

που απευθύνεται σε μεγαλύτερα παιδιά (ένας μεγάλος τόμος με τίτλο *Παραμύθια Γκριμ*, σχήματος 4ου, με 418 σελίδες και χρο-ντρό εξώφυλλο, που περιέχει 47 παραμύθια σε μετάφραση Νικολάου Βοσταντζή και ανυπόγραφη εικονογράφηση), ενώ ξεχωρίζουν τα *Παραμύθια* του 1956 των εκδόσεων Αλικιώτη σε δια-σκευή Πιπίνας Τσιμικάλη και καλλιτεχνικό εξώφυλλο του Πε-ρική Βυζάντιου από τη σειρά «Το Βιβλίο του Παιδιού», που διευθύνει η παιδαγωγός και συγγραφέας Αντιγόνη Μεταξά.²⁸ Η γνωστή «θεία Λένα», στο αυτί της κυβερτούρας, επισημαίνει στους αναγνώστες ότι τα συγκεκριμένα παραμύθια είναι απο-τέλεσμα λογογραφικής εργασίας των αδελφών Grimm, που δεν ενδιαφέρονταν για την παιδαγωγική τους λειτουργία. Και κα-θησυχάζει: «Για τον λόγο αυτόν, στη συλλογή μας θα βρείτε μό-νο εκείνα που μπορούν να διαβαστούν ακίνδυνα από σας, και κα-τάλληλα διασκευασμένα από τη συνεργάτιδά μας κ. Πιπίνα Τσι-μικάλη, χωρίς κακιές Μητρειές, Μάγισσες, κακούς Δράκους

28. Δ. Γιάκος, ¹⁰1993, σσ. 81-84.

κλπ.». Η διασκευαστική αυτή παρέμβαση, σταθερή πρακτική κατά την έκδοση λαϊκών παραμυθιών, που αφαιρεί σκληρές αγριότητας και βίας και αποχρωματίζει ήρωες και μυθικά τέρατα χάριν μιας παιδαγωγικής σκοπιμότητας, επιτείνεται τώρα που η τραυματική εμπειρία του πολέμου είναι τόσο πρόσφατη.²⁹ Στη συγκεκριμένη περίπτωση καταλήγουμε σε μια άχρωμη και παντελώς απονευρωμένη εκδοχή του παραμυθιού από το οποίο έχει αφαιρεθεί όλη η μαγεία της αρχικής πλοκής της αφήγησης.³⁰

Η δεκαετία του 1960 αποτελεί τομή στην εμφάνιση των παιδικών βιβλίων. Οι εκδοτικοί οίκοι που ειδικεύονται στον χώρο πολλαπλασιάζονται, ο ανταγωνισμός οξύνεται και εισάγονται καινοτομίες για την προσέλκυση των αγοραστών. Τις ανθολογίες υποσκελίζουν πλέον οι αυτοτελείς εκδόσεις μεμονωμένων παραμυθιών (τάση που παρατηρείται διεθνώς αυτή την εποχή³¹), σε μικρό σχήμα με μαλακό πλαστικοποιημένο εξώφυλλο και μορφή που προσφέρεται καλύτερα στις μικρές ηλικίες. Αρκετοί οίκοι κυκλοφορούν διπλές σειρές, διατηρώντας τις πιο στιβαρές εκδόσεις που κυκλοφορούν παράλληλα με τις οικονομικότερες στο ίδιο σχήμα, αλλά με χαρτονένιο εξώφυλλο.³² Τα «Χρυσά Βιβλία» εκσυγχρονίζονται και υιοθετούν το μαλακό εικονογραφημένο εξώφυλλο της αμερικανικής εκδοχής. Ταυτόχρονα, την περίοδο της δικτατορίας, οι αδελφοί Πεχλιβανίδη κυκλοφορούν μια επιπλέον σειρά με τον χαρακτηριστικό, για την κρατούσα ιδεολογία, τίτλο «Τα Ελληνόπαιδα», που συνδυάζει —όπως επισημαίνεται— πολυτελή εμφάνιση, σκληρό εξώφυλλο και χαμηλή τιμή, «για να μπορούν να τα αποκτήσουν και να τα απολαύσουν όσο το δυνατόν περισσότερο Ελληνόπαιδα». Στην αγορά του παιδικού βιβλίου ανταγωνίζονται με αξιώσεις οι οίκοι Παπαδόπουλος, Άγκυρα και

29. Β.Δ. Αναγνωστόπουλος, 1991, σσ. 84-89.

30. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η κακιά μάγισσα από το «Χάνσελ και Γκρέτελ» που μεταμορφώνεται σε «γριούλα, [που] ήτανε μια αγαθή μάγισσα και πάντα βοηθούσε τα καλά παιδιά» (σ. 69).

31. B. Hearne, 1988, 223.

32. Βλ. τις σειρές «Ανεμώνες» και «Πεταλούδες» του οίκου I. Κ. Παπαδόπουλος και Υιός ή τα «Παραμύθια Αγκύρας» του ομώνυμου οίκου.

Γεμεντζόπουλος. Οι «Ι. Κ. Παπαδόπουλος & Υιοί» (ιδρ. 1953) κυκλοφορούν πέντε σειρές παιδικών βιβλίων. Τα παραμύθια των Grimm εντάσσονται τόσο στην πέμπτη σειρά, «Πολύχρωμα βιβλία για παιδιά έως 8 ετών», σε αυτοτελή τεύχη χωρίς καμία αναφορά στους συντελεστές, αλλά μέριμνα για εναλλαγή των εξωφύλλων στις διαδοχικές εκδόσεις, όσο και στις πολυτελέστερες σειρές «Πεταλούδες» και «Ανεμώνες», ως συλλογές ιστοριών με σκληρό πλαστικοποιημένο εξώφυλλο. Στη σειρά «Πεταλούδες» απαντάται η πρώτη αναγνώριση αναπαραγωγής ξένου προτύπου, όπου το copyright της έκδοσης ανήκει στον βελγικό οίκο Casterman.³³ Το μοντέλο αυτό θα μας απασχολήσει και παρακάτω καθώς θα κυριαρχήσει στις παιδικές εκδόσεις στην Ελλάδα από την επόμενη δεκαετία. Στον ιστορικό εκδοτικό οίκο Άγκυρα (ιδρ. 1890) αναλαμβάνει τη διεύθυνση το 1968 ο Δημήτριος Παπαδημητρίου, εγγονός του ιδρυτή Δράκου Παπαδημητρίου, και διατηρεί τον παραδοσιακό προσανατολισμό της επιχείρησης στο πλατύ αναγνωστικό κοινό και τα παιδικά και λαϊκά αναγνώσματα. Το 1968 θέτει σε κυκλοφορία μια ακόμη σειρά παραμυθιών, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται αρκετοί τίτλοι των Grimm,³⁴ σε μετάφραση Γιώργου Τσουκαλά και εικονογράφηση Μιχάλη Βενετούλια. Είναι χαρακτηριστικό για την εξέλιξη των αναγνωστικών προσδοκιών ότι στη δεύτερη σελίδα τονίζεται τώρα ότι τα παραμύθια προσφέρονται σε λογοτεχνική μετάφραση «ολόκληρα και όχι κομμένα ή διασκευασμένα όπως

33. Ο οίκος Casterman ιδρύθηκε το 1780 και κυριάρχησε στον χώρο του ευρωπαϊκού παιδικού εντύπου τη δεκαετία του 1930 με τη έκδοση του Τεν Τεν. Στο πλαίσιο των συνεχών διεθνών ανακατατάξεων και εμπορικών συγχωνεύσεων και απορροφήσεων των εκδοτικών επιχειρήσεων, το 1999 ο οίκος μετατράπηκε σε θυγατρική του οίκου Flammarion, που με τη σειρά του ήταν θυγατρική του πολυεθνικού κολοσσού RCS (Rizzoli Corriere della Sera). Τον Δεκέμβριο 2012 ο όμιλος Flammarion πέρασε στην ιδιοκτησία του οίκου Madrigall, μητρικής μεταξύ άλλων του Gallimard και τρίτου σε μέγεθος εκδοτικού ομίλου στη Γαλλία. Βλ. http://bd.casterman.com/Contents_detail.cfm?id=82.

34. Όπως τα «Η Πεντάμορφη του κοιμισμένου δάσους», «Η Τριανταφυλλένια, η Χιονένια και άλλα παραμύθια», «Τα δώδεκα αδέρφια» κλπ.

γίνεται συνήθως.» Ο Τάκης Γεμεντζόπουλος, τέλος, εκδίδει τα *Παραμύθια* στην «Ιδανική Βιβλιοθήκη» του σε μικρό σχήμα, χωρίς ιδιαίτερες αισθητικές αναζητήσεις στο σκληρό πλαστικοποιημένο εξώφυλλο, αλλά με αξιόλογη (ανυπόγραφη) εικονογράφηση στο εσωτερικό.³⁵

Η πιο ενδιαφέρουσα ίσως έκδοση της περιόδου προέρχεται από τις εκδόσεις Αλ. Παπακώστα – «Οι Φίλοι του Παιδιού». Ο θαυμαστός κόσμος των αδελφών Γκριμμ και κυκλοφορεί το 1969 με 27 παραμύθια. Τη μετάφραση υπογράφει ο Στρατής Τσίρκας σε μια εποχή όπου λόγω δικτατορίας δεν εκδίδει δικά του έργα. Η έκδοση αναπαράγει έργο βραβευμένο με την ανώτατη κρατική διάκριση της Ανατολικής Γερμανίας, («Die Schönsten Bücher der DDR»), για το 1963. Η προέλευση της πρωτότυπης έκδοσης είναι ενδεικτική των επιλογών του οίκου³⁶ και ασφαλώς συνάδει με την πολιτική τοποθέτηση του Τσίρκα. Στα παιδικά βιβλία αυτού του είδους χρησιμοποιείται η πρωτότυπη εικονογράφηση (εδώ, του κορυφαίου γραφίστα και εικονογράφου Werner Klemke) και απλά υποκαθίσταται το κείμενο στην ελληνική γλώσσα. Το συγκεκριμένο δείγμα μπορεί να είναι ιδιαίτερα υψηλής ποιότητας, αυτή η τάση, όμως, θα κυριαρχήσει πλήρως στο παιδικό βιβλίο τα επόμενα χρόνια, εκτοπίζοντας ουσιαστικά τους Έλληνες καλλιτέχνες και πλημμυρίζοντας την αγορά με εκδόσεις πανομοιότυπες με του εξωτερικού, μειωμένου φόρτου εργασίας στην παραγωγή τους και οπωσδήποτε χαμηλότερου κόστους, καθώς οι εκδότες απαλλάσσονται από τα πνευματικά δικαιώματα του εικονογράφου. Η εξέλιξη της τυπογραφικής τεχνολογίας θα μειώσει περαιτέρω το κόστος. Από τη δεκαετία του 1980 ουσιαστικά η ανερχόμενη αγορά του παιδικού βιβλίου (που θα φθάσει στην κορύφωσή της το 2006 να αντιπροσωπεύει το 1/4 της συνολικής βιβλιοπαραγωγής στην Ελλάδα) κατακλύζεται από μεταφράσεις που αποτελούν τα 2/3 περίπου των τίτλων για παιδιά που εκδί-

35. Η μετάφραση είναι της Μαρίας Θωμαΐδου σε επιμέλεια Τάκη Παπαγιώτου.

36. Οι εκδόσεις Αλ. Παπακώστα είχαν, πριν τη δικτατορία, κυκλοφορήσει το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (1963, 1965).

— Σύντροφε, παίζεις μιὰ παρτίδα πρέφα ;

Από το *Ο θαυμαστός κόσμος των αδελφών Γκριμμ*
σε εικονογράφηση Werner Klemke και μετάφραση
Στρατή Τσίρκα (Οι Φίλοι του Παιδιού, 1969).

δονται ετησίως.³⁷ Το πεδίο του παιδικού βιβλίου μονοπωλείται πλέον από συγκεκριμένους εκδότες με αποκλειστικά συμβόλαια με μεγάλους ξένους οίκους, όπως ο Disney, και απαγορευτικό κόστος εισόδου σε μια απολύτως εξειδικευμένη αγορά. Η διαπίστωση επαληθεύεται και στην ειδικότερη περίπτωση των αδελφών Grimm, όπου οι τίτλοι συγκεντρώνονται κυρίως στους μεγάλους του χώρου (Παπαδόπουλος, Modern Times, Πατάκης, Σαββάλας, Άγκυρα, Ψυχογιός και Μίνωας).³⁸

Η γενικευμένη αυτή πρακτική ασφαλώς δεν αποκλείει πολύ ελκυστικά αποτελέσματα, όπως τα δύο βιβλία παραμυθιών των Ύψιλον/Βιβλία που κυκλοφόρησαν το 1988 με την έξοχη εικονογράφηση των David Hockney³⁹ (που όμως δεν απευθύνεται σε παιδιά) και Maurice Sendak.⁴⁰ Μεγαλώνει, ωστόσο, την απόσταση μεταξύ των ακριβότερων «καλλιτεχνικών» επιμελημέ-

37. Για το 2006, 2.064 τίτλοι παιδικών βιβλίων σε σύνολο 8.209. Βλ. *Η βιβλιοπαράγωγή ...*, 2007, σσ. 25-27.

38. Συχνά συνοδεύονται από κασέτες και CD με ανάγνωση του κειμένου από ηθοποιούς ή από παιχνίδια, όπως κούκλες κουκλοθέατρου.

39. Πρόκειται για τη συλλογή *Έξι παραμύθια*.

40. *Η Χιονάτη και οι εφτά νάνοι και άλλα παραμύθια*.

ων εκδόσεων και της μαζικής τυποποιημένης παραγωγής διασκευών, που κυριεύουν την αγορά. Φωτεινή εξαίρεση αποτελεί η συστηματική επιλογή Ελλήνων συντελεστών για τις παιδικές τους εκδόσεις από τα Ελληνικά Γράμματα, που κυκλοφορούν τρία παραμύθια των αδελφών Grimm το 2003⁴¹ και η ανάλογη απόπειρα του Μεταίχμιου την ίδια εποχή,⁴² που όμως δεν είχαν συνέχεια. Η έκδοση για ενηλίκους με τίτλο *Τα παραμύθια των αδελφών Γκριμ* σε τρεις τόμους από την Άγρα (1994-1995) δεν μπορεί να συνεχιστεί εδώ ως «παιδικό βιβλίο». Το υψηλής αισθητικής αυτό έργο, βραβευμένο από την Ελληνική Εταιρεία Μεταφραστών Λογοτεχνίας για την απόδοσή του στα ελληνικά από τη Μαρία Αγγελίδου (1995), αναπαράγει την εικονογράφηση των γερμανικών και βρετανικών εκδόσεων του 19ου αιώνα, συνοδεύεται από κασέτα με ανάγνωση από την Όλια Λαζαρίδου σε μουσική Γιώργου Κουμεντάκη και η έκδοσή του κατέστη δυνατή χάρη στη χορηγία του γερμανικού ιδρύματος Internationes.

Συμβαδίζοντας, τέλος, με τις τάσεις της αγοράς και τη γενικότερη κίνηση του βιβλίου, τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 2000 οι αδελφοί Grimm συμπεριλήφθηκαν στις εβδομαδιαίες προσφορές των εφημερίδων,⁴³ μάρτυρας ασφαλώς της εμπορικής τους επιτυχίας αλλά και ταυτόχρονα της σύγχρονης διάρρηξης της παραδοσιακής αλυσίδας του βιβλίου («συγγραφέας - εκδότης - βιβλιοπώλης - αναγνώστης») με την αμφισβήτηση του ρόλου των δύο ενδιαμέσων συντελεστών.

Οι εκδόσεις των *Παραμυθιών* των αδελφών Grimm παρακολουθούν την ιστορία του βιβλίου στην Ελλάδα, από τον τυπογράφο-εκδότη του 19ου αιώνα στη μεγάλη βιομηχανική κλίμακα της δεκαετίας του 1930, πριν η διεθνής οικονομική κρίση γίνει αισθητή στη χώρα, τις ειδικές συνθήκες της Κατοχής και

41. Και τα τρία σε μετάφραση Αργυρώς Κοκορέλη με εικονογράφηση Βασίλη Παπατσαρούχα (*Η Κοκκίνοσκουφίτσα*), Ελένης Τσακμάκη (*Η Χιονάτη και οι εφτά νάνοι*) και Χρήστου Δήμου (*Χάνσελ και Γκρέτελ*).

42. Με το *Η κυρία του χιονιού* σε εικονογράφηση Μαρίας Μπαχά (2004).

43. Από το *Ποντίκι* κυκλοφόρησε το *Ραποντζέλ και άλλα παραμύθια των αδελφών Γκριμ* (2007) και από την *Καθημερινή* έξι τίτλοι, το 2008, σε μετάφραση Σοφίας Γιαννέτσου και συνοδευόμενοι από «3 δαχτυλόκουκλες».

*Η κυρία του χιονιού
σε εικονογράφηση
Μαρίας Μπαχά
(Μεταίχμιο, 2004).*

την κυριαρχία των φθηνών εκδόσεων με αποδέκτη το μαζικό κοινό μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ιδιαίτερα όσον αφορά το παιδικό βιβλίο, προστίθεται η παράμετρος της δραματικής υποχώρησης της εγχώριας συμμετοχής στο τελικό προϊόν μετά το 1980, με την επιλογή της αναπαραγωγής των ξένων εκδόσεων, ιδιομορφία της αγοράς που δεν ισχύει για τις λοιπές κατηγορίες βιβλίων. Η ετέρα διαπίστωση ότι τα *Παραμύθια* των Grimm εμφανίζουν σχετικά περιορισμένη διείσδυση στην ελληνική βιβλιαγορά απαιτεί ασφαλώς ειδικότερη διερεύνηση περισσότερο κοινωνιολογικού και ανθρωπολογικού χαρακτήρα. Καθώς η απήχηση των *Παραμυθιών* έχει διεθνώς συνδεθεί με την άνοδο των μεσοαστικών κυρίως στρωμάτων σε περιόδους πολιτικής ειρήνης και κοινωνικής ευημερίας και ερμηνεύεται στο πλαίσιο της αναζήτησης εθνικών προτύπων διαπαιδαγώγησης,⁴⁴ μια πρώτη εξήγηση θα μπορούσε ίσως να μας δώσει η «καχεξία του αστικού στοιχείου στη νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία», για να δανειστούμε τον τίτλο του Παναγιώτη Κονδύλη.⁴⁵ Δεν θα πρέπει, εν τέλει, να παραβλέψουμε την απόσταση που χωρίζει τον

44. F. J. Darnton (³1999), 5.

45. Παναγιώτης Κονδύλης, 2011.

γερμανικό συμβολικό κόσμο και την κεντροευρωπαϊκή θεματολογία (όπως είναι οι αναφορές στα πυκνά δάση, τους νάνους και τα φεουδαρχικά περιβάλλοντα) από το ελληνοκεντρικό πρότυπο, που συστηματικά προωθείται στα ελληνικά αναγνώσματα για παιδιά κατά το μεγαλύτερο τμήμα του 20ού αιώνα, αλλά ούτε και τον καθοριστικό παράγοντα της ποιότητας των μεταφράσεων/διασκευών που προτείνονται στο ελληνικό κοινό. Να εξετάσουμε δηλαδή γιατί η αμφισημία και η δυνατότητα για πολλαπλές αναγνώσεις και προσωπικές ερμηνείες, που αναγνωρίζονται ως ο μεγαλύτερος ίσως συντελεστής επιτυχίας των αδελφών Grimm, δεν λειτούργησαν εξίσου αποτελεσματικά στην ελληνική περίπτωση όπως στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο.

Βιβλιογραφία

- Alderson, Brian (1993), *The Spoken and the Read: German Popular Stories and English Popular Diction*. In Donald Haase (ed.) (1993), *The Reception of Grimm's Fairy Tales. Responses, Reactions, Revisions*, Ντιτρόιτ, Wayne State University Press, σσ. 59-77.
- Anderson, Brian, De Marez Oyens Felix (2006), *Be Merry and Wise. Origins of Children's Book Publishing in England, 1650-1850*, Oak Knoll Press.
- Bottinheimer, Ruth B. (1993), *The Publishing History of Grimm's Tales: Reception at the Cash Register*. In Donald Haase (ed.), *The Reception of Grimm's Fairy Tales. Responses, Reactions, Revisions*, Ντιτρόιτ, Wayne State University Press, σσ. 78-101.
- Corey, Stéphanie (2005), *La vie culturelle sous l'Occupation*, Perrin, Παρίσι και Pascal Fouché (1990), *L'édition littéraire, 1914-1950*. In Roger Chartier, Henri-Jean Martin (επιμ.), *Histoire de l'édition française*, vol. 4: *Le livre concurrencé, 1900-1950*, Fayard/Cercle de la Librairie, Παρίσι.
- Darnton, F. J. Harvey (³1999), *Children's Books in England. Five Centuries of Social Life*, Oak Knoll Press/The British Library.
- Donald, Haase (ed.) (1993), *The Reception of Grimm's Fairy Tales. Responses, Reactions, Revisions*, Ντιτρόιτ, Wayne State University Press.

- Hearne, Betsie (1988), *Booking the Brothers Grimm: Art, Adaptations, and Economics*. In James M. McGlathery (ed.), *The Brothers Grimm and Folktale*, University of Illinois Press, Urbana/Chicago.
- Kamenetsky, Christa (1992), *The Brothers Grimm and Their Critics. Folktales and the Quest for Meaning*, Ohio University Press, Αθήνα.
- Luey, Beth (2009), *Modernity and Print III: The United States 1890-1970*. In Simon Eliot και Jonathan Rose (eds.), *A Companion to the History of the Book*, Wiley-Blackwell.
- Lund, Allan (1974), «Εισαγωγή». Στο: Χανς Κρίστιαν Άντερσεν, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα, μετάφραση Allan Lund, Εστία*.
- Wullschlager, Jackie (2002), *Hans Christian Andersen: The Life of a Storyteller*, Λονδίνο, The British Library.
- Αναγνωστόπουλος, Β.Δ. (1991), *Η ελληνική παιδική λογοτεχνία κατά τη μεταπολεμική περίοδο (1945-1958)*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Γεωργίου-Νίλσεν, Μυρτώ (1997), *Η Ελλάδα του Άντερσεν. Από τα ημερολόγια του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν*, Πατάκης, Αθήνα.
- Γιάκος, Δημήτρης (¹⁰1993), *Ιστορία της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας του ΙΘ' και Κ' αιώνα*, Δημ. Παπαδήμας, Αθήνα.
- Η βιβλιοπαράγωγή το 2006*, ΕΚΕΒΙ, Μάιος 2007.
- Καγιαλής, Τάκης (2003), *Λογοτεχνία και πνευματική ζωή*. Στο: Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Β2: 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος, Βιβλιόραμα, Αθήνα, σσ. 294-365.
- Κονδύλης, Παναγιώτης (2011), *Οι αιτίες της παρακμής της σύγχρονης Ελλάδας: Η καχεξία του αστικού στοιχείου στη νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι* (2007), Πατάκης, Αθήνα.
- Λογοτεχνικές εκδόσεις 1941-1944 από τη Βιβλιοθήκη Γεωργίου Δολιανίτη* (2009), Κατάλογος έκθεσης, 19-30 Οκτωβρίου 2009, Αθήνα, Στοά του Βιβλίου.
- Ντελόπουλος, Κυριάκος (1995), *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19ου αιώνα. Σχολιασμένη και εικονογραφημένη βιβλιογραφική καταγραφή. Πρώτη προσέγγιση*, ΕΛΙΑ, Αθήνα.

Ηλεκτρονικές πηγές

http://bd.casterman.com/Contents_detail.cfm?id=82 (τελευταία πρόσβαση 18/3/2015)

Τσοκόπουλος Βάσιλας, «Ιστορία της έκδοσης στην Ελλάδα. 1830-1974: Μια επισκόπηση», στο <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?page=node&cnode=596> (τελευταία πρόσβαση 18/3/2015)

http://www.antiquetrader.com/features/the_history_of_little_golden_books (τελευταία πρόσβαση 18/3/2015)

<http://mentalfloss.com/article/28840/childrens-books-children-history-little-golden-books> (τελευταία πρόσβαση 18/3/2015)

ABSTRACT

This article traces the publishing history of the Brothers Grimm's fairy tales in Greece from their first edition in 1886, as a textbook for young pupils, to the present. Brothers Grimm were most popular during the Occupation years, presumably as the result of pressure from the German Authorities to prefer German authors. A growing number of Grimm editions appears in the second half of the twentieth century. While in the 1940s the tendency to "hellenize" names and sites in the fairy tales and to use original illustrations by Greek artists is dominant, in the following decades Greek editions in most cases simply reproduce foreign ones, usually of American origin, in order to reduce cost. The fairy tales are published in adaptation for young children and only recently we have scholarly editions of the original text. Despite their long presence in the Greek book market, Brothers Grimm do not appear to be as successful as Hans Christian Andersen. This is probably due to their marked central European tradition as well as to the absence of a strong Modern Greek bourgeoisie that has supported this kind of reading for their offspring elsewhere in Europe and the United States.